

ӘОЖ 351.72; 347.73

Ә.Ә. Әнуаров

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
магистрант, заң факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: malika_alim@mail.ru

Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесі

Мақалада автор Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесіне байланысты туындайтын теориялық және тәжірибелік мәселелерді қарастырған. Зерттеу барысында, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының бюджеттік кодексі және өзге де нормативтік құқықтық актілер қарастырылған. Сонымен қатар, тақырыпты ашу мақсатында Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесінің принциптері қарастырылған. Бюджеттік мәселенің қоғам үшін маңыздылығы кеңінен ашылды. ҚР республикалық және жергілікті бюджеттердің құрылу үрдісі талданды.

Түйін сөздер: бюджеттік жүйе, жергілікті бюджет, республикалық бюджет, міндетті төлемдер.

А.А. Ануаров

Бюджетная система Республики Казахстан

В данной статье автор рассмотрел теоретические и практические проблемы, касающиеся бюджетной системы Республики Казахстан. При исследовании были рассмотрены Конституция Республики Казахстан, Бюджетный кодекс Республики Казахстан и иные нормативные правовые акты. А также в целях раскрытия темы были рассмотрены принципы бюджетной системы Республики Казахстан. Раскрыта актуальность бюджетных вопросов для общества. Исследован процесс формирования республиканского и местного бюджета РК.

Ключевые слова: бюджетная система, местный бюджет, республиканский бюджет, обязательные платежи.

A.A. Anuarov

The budget system of the Republic of Kazakhstan

In this article, the author has considered the theoretical and practical problems relating to the budget system of the Republic of Kazakhstan. In the study were considered the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Budget Code of the Republic of Kazakhstan and other regulatory legal acts. Also, in order to reveal the topics are covered principles of the budget system of the Republic of Kazakhstan. Budgetary matters disclosed relevance to society. The process of formation of republican and local budgets in RK is investigated.

Key words: Budget system, local budget, republican budget, mandatory payments.

Бюджет мәселесі мемлекет және қоғам үшін өте маңызды. Себебі мемлекеттік бюджет – бұл қоғамдағы экономикалық және әлеуметтік қатынастарды реттейтін басты механизмдердің бірі. Қазақстанда өткізілетін экономикалық және саяси реформалар мемлекеттің қаржы сферасын, соның ішінде бюджеттік жүйесін қозғамай өте алмайды. Мемлекеттік бюджет Үкімет басшылығына экономиканы қадағалауға, әртүрлі әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға, жағдайы төмен адамдарға жәрдем беруге мүмкіндік береді [1].

Қазақстанның бюджеттік жүйесі қалыптасқан. Республикалық бюджет туралы заң жыл сайын қабылданып тұрады. 2004 жылы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексімен бекітілді. Қазақстан Республикасының бюджет заңдары Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, Бюджет кодексінен өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Егер Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шартта өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады. Қазақстан Республикасының

бюджет заңдары Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында қолданыста болады және барлық жеке және заңды тұлғаларға қолданылады. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдардың тиісінше республикалық және жергілікті бюджеттерден тиісті қаржы жылына арнап ақша бөлу туралы актілері, осы актілердің қайтарымды негізде ақша бөлу туралы ережелерін қоспағанда, ағымдағы қаржы жылы аяқталғаннан кейін күшін жояды. Тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңдар, тиісті қаржы жылына арналған жергілікті бюджет туралы мәслихаттардың шешімдеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәслихаттардың шешімдері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдардың оларды іске асыру туралы актілері тиісті қаржы жылының 1-қаңтарынан бастап қолданысқа енгізіледі. Егер заң актілерінде және өзге де нормативтік құқықтық актілерде Қазақстан Республикасының бюджет заңдарына қайшы келетін ережелер көзделсе, онда Қазақстан Республикасы бюджет заңдарының ережелері қолданылады. Бюджет жүйесі мынадай принциптерге негізделеді: 1) бірлік принципі – Қазақстан Республикасының аумағында Қазақстан Республикасының бірыңғай бюджеттік заңдарының қолданылуын, соның ішінде бірыңғай бюджеттік сыныптауды, бюджет процесін жүзеге асырудың бірыңғай рәсімдерін пайдалануды қамтамасыз ету; 2) толықтық принципі – Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген барлық түсімдер мен шығыстарды бюджеттерде және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорында көрсету, бюджет қаражатын пайдалана отырып, өзара талаптарды есепке алуға, сол сияқты бюджет қаражаты бойынша талаптар құқықтарынан шегінуге жол бермеу; 3) реалистік принципі – бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджет көрсеткіштерінің орта мерзімді фискалдық саясатқа және Қазақстан Республикасы мен аймақтарды әлеуметтік-экономикалық дамытудың орта мерзімді жоспарының бекітілген (түзетілген) өлшемдері мен бағыттарына сәйкес келуі; 4) транспаренттілік принципі – мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия болып табылатын мәліметтерді қоспағанда, Қазақстан Республикасының бюд-

жет заңдары саласындағы нормативтік құқықтық актілерді, бекітілген (нақтыланған, түзетілген) бюджеттерді және олардың атқарылуы туралы есептерді, мемлекеттің фискалдық саясатына қатысты басқа да ақпаратты міндетті түрде жариялау; бюджет процесінің ашықтығы, мемлекеттік қаржы бақылауын жүргізу; 5) дәйектілік принципі – бюджеттік қатынастар аясында бұрын қабылданған шешімдерді мемлекеттік басқару органдарының сақтауы; 6) тиімділік және нәтижелілік принципі – бюджеттерді бюджеттік бағдарламалар паспорттарымен көзделген белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу қажеттілігін негізге алып, бюджет қаражатының осы нәтижелерге қол жеткізу үшін қажетті оңтайлы көлемін пайдалана отырып әзірлеу және атқару немесе бюджеттік қаражаттың бекітілген көлемін пайдалана отырып ең үздік нәтижені қамтамасыз ету; 7) басымдық принципі – бюджеттік процесті республиканың немесе аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының басым бағыттарына сәйкес жүзеге асыру; 8) жауапкершілік принципі – бюджет процесіне қатысушыларды Қазақстан Республикасының бюджеттік заңдарын бұзғаны үшін жауапқа тарту; 9) бюджеттердің дербестік принципі – түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында түсімдердің тұрақты түрде бөлініп тұруын орнықтыру және заңға сәйкес олардың жұмсалыу бағыттарын анықтау, мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің заңға сәйкес бюджет процесін дербес жүзеге асыру құқығы, жергілікті бюджеттердің атқарылуы барысында қосымша алынған кірістерді, заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, жергілікті бюджеттер қаражатының бос қалдықтарын жоғары тұрған бюджетке алып қоюға жол берілмейтіндігі, тиісті өтемсіз төмен тұрған бюджеттерге қосымша шығыстар жүктеуге жол берілмейтіндігі [2]. Республикалық немесе жергілікті бюджеттердің шығыстарын ұлғайтуды немесе түсімдерін қысқартуды көздейтін Қазақстан Республикасы заңдары жобаларының ережелері Қазақстан Республикасы Үкіметінің оң қорытындысы болған жағдайда ғана енгізілуі мүмкін. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қорытындысы Республикалық бюджет комиссиясының ұсыныстары ескеріле отырып жасалады. Республикалық немесе жергілікті бюджеттердің шығыстарын ұлғайтуды немесе түсімдерін қысқартуды көздейтін Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары және

Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары жобаларының ережелерін Республикалық бюджет комиссиясының міндетті түрде қарауына жатады. Заңда көрсетілген актілер жобаларының ережелері Қазақстан Республикасы Үкіметінің (Республикалық бюджет комиссиясының) қорытындысы ағымдағы жылдың бірінші жартысында берілген жағдайда қолданысқа келесі қаржы жылынан ерте енгізіле алмайды. Қорытынды ағымдағы жылдың екінші жартысында берілген жағдайда аталған ережелер қолданысқа жоспарланып отырған жылдан кейінгі қаржы жылынан ерте енгізіле алмайды [3]. Жергілікті бюджеттердің шығыстарын ұлғайтуды немесе түсімдерін қысқартуды көздейтін жергілікті өкілді органдар шешімдерінің жобалары әкімдіктің оң қорытындысы болған жағдайда ғана мәслихаттардың қарауына енгізілуі мүмкін. Әкімдіктің қорытындысы тиісті бюджет комиссиясының ұсыныстары ескеріле отырып жасалады.

Жергілікті бюджеттердің шығыстарын ұлғайтуды немесе түсімдерін қысқартуды көздейтін жергілікті атқарушы органдар актілері жобаларының ережелерін тиісті бюджет комиссиясының міндетті түрде қарауына жатады [4].

Заңда көрсетілген ережелер әкімдіктің (тиісті бюджет комиссиясының) оң қорытындысы болған жағдайда қолданысқа келесі қаржы жылынан ерте енгізіле алмайды. Нормативтік актілерде көрсетілген ережелер тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңдарға және тиісті қаржы жылына арналған жергілікті бюджет туралы мәслихаттардың шешімдеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәслихаттар шешімдеріне, сондай-ақ оларды іске асыру туралы нормативтік құқықтық актілерге қолданылмайды. Бюджеттердің түрлері мен деңгейлері [5]. Қазақстан Республикасында мынадай деңгейдегі бюджеттер бекітіледі, атқарылады және дербес болып табылады: республикалық бюджет; облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеті; аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеті. Қазақстан Республикасында заңда белгіленген жағдайларда төтенше мемлекеттік бюджет әзірленуі, бекітілуі және атқарылуы мүмкін [5, 328]

Бюджет Кодексында айқындалған салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын және орталық мемлекеттік органдардың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржымен қамтамасыз етуге және мемлекеттік саясаттың жалпы республикалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры республикалық бюджет болып табылады. Тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет Қазақстан Республикасының заңымен бекітіледі. Бюджет Кодексімен айқындалған салықтық және басқа да түсімдер, есебінен қалыптастырылатын және облыстық деңгейдегі жергілікті мемлекеттік органдардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржымен қамтамасыз етуге және тиісті әкімшілік-аумақтық бірлікте мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры облыс бюджеті, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеті болып табылады. Тиісті қаржы жылына арналған облыстық бюджеті, республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеті облыс, республикалық маңызы бар қала, астана мәслихатының шешімімен бекітіледі. Заңда айқындалған салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын және ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті мемлекеттік органдарының, оларға ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржымен қамтамасыз етуге және тиісті аудандағы (облыстық маңызы бар қаладағы) мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеті болып табылады. Тиісті қаржы жылына арналған аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеті аудан (облыстық маңызы бар қала) мәслихатының шешімімен бекітіледі [6].

Төтенше мемлекеттік бюджет республикалық және жергілікті бюджеттердің негізінде қалыптастырылады және Қазақстан Республикасындағы төтенше немесе соғыс жағдайларында енгізіледі. Төтенше мемлекеттік бюджетті бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті орган әзірлейді және ол

Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітіледі. Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында төтенше немесе соғыс жағдайын енгізу және оның күшін жою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы төтенше мемлекеттік бюджетті енгізуге және оның қолданылуын тоқтатуға негіз болып табылады. Төтенше мемлекеттік бюджеттің қабылданғаны туралы Қазақстан Республикасының Парламенті дереу хабардар етіледі. Төтенше мемлекеттік бюджеттің қолданылу уақытына тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңның және тиісті қаржы жылына арналған барлық деңгейлердегі жергілікті бюджеттер туралы мәслихаттар шешімдерінің қолданылуы тоқтатыла тұрады. Төтенше мемлекеттік бюджет төтенше немесе соғыс жағдайы енгізілген мерзім ішінде қолданыста болады. Төтенше мемлекеттік бюджеттің қолданылуы тоқтатылғаннан бастап республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуы тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңға және тиісті қаржы жылына арналған барлық деңгейлердегі жергілікті бюджеттер туралы мәслихаттардың шешімдеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының жекелеген жерлерінде төтенше жағдай енгізілген ретте төтенше мемлекеттік бюджет енгізілмейді. Қазақстан Республикасының бірнеше аймақтарының аумақтарында бір мезгілде төтенше жағдай енгізу төтенше жағдайдың зардабы ұлттық мүдделерге және республиканың экономикалық қауіпсіздігіне нақты қатер төндіруі мүмкін болатын ретте ғана төтенше мемлекеттік бюджет енгізуге негіз бола алады [7].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі шотында шоғырландырылатын, мемлекеттің қаржылық актив түріндегі, сондай-ақ, мате-

риалдық емес активтерді қоспағанда, өзге де мүлік түріндегі активтері Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры болып табылады. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры мемлекеттің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына қамтамасыз етуге, қаржылық активтердің және, материалдық емес активтерді қоспағанда, өзге де мүліктердің қорлануына, экономиканың шикізат секторына тәуелділігін және қолайсыз сыртқы факторлардың ықпалын төмендетуге арналған. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры жинақтау және тұрақтандыру функцияларын жүзеге асырады. Жинақтау функциясы қаржылық активтердің және, материалдық емес активтерді қоспағанда, өзге де мүліктердің қорлануын қамтамасыз етеді. Тұрақтандыру функциясы шикізат ресурстарына әлемдік бағаның конъюнктурасына республикалық бюджеттің тәуелділігін төмендетуге арналған. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру мен пайдалану дүниежүзілік және ішкі тауар мен қаржы рыноктарының конъюнктурасы, мемлекеттегі және шет елдердегі экономикалық жағдай, Республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының басымдықтары ескеріле отырып, бұл ретте макроэкономикалық және фискалдық тұрақтылық және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының негізгі мақсаттары мен міндеттері сақтала отырып айқындалады [2].

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының түсімі мен жұмсалуды ұлттық және шетелдік валюталармен жүргізіледі. Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының операциялар жөніндегі есебі мен есептілігі ұлттық валютамен жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын сенімгерлік басқаруды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасында жасалатын сенімгерлік басқару туралы шарттың негізінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүзеге асырады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы – Алматы: Юрист, 2004 – 36 б.
- 2 Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / под ред. Г.С. Сапарғалиева. – Алматы: Нұр-пресс, 2004. – 560 с.
- 3 Конституционное право Республики Казахстан: учебник / сост. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 656 с.
- 4 Лившиц Р. Теория права: учебник. – М.: БЕК, 1994. – С.195.
- 5 Налоги: налоговое право. учебное пособие / под ред. А.В. Брызгалова. – М.: Аналитика-Пресс, 1998. – 608 с.

- 6 Қазақстан Республикасының бюджеттік кодексі. – Алматы: Юрист, 2004. – 58 с.
- 7 Петрова Г.В. Налоговое право: учебник для вузов. – М.: Изд. группа Инфра-М-Норма, 1997. – 271 с.
- 8 Русакова И.Г. Подоходный налог у нас и за рубежом // Менеджер. – 1992. – №9-10. – С.8-10.

Referens

- 1 Konstitutsiyasy the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Lawyer, 2004 – 36 b.
- 2 Constitution of the Republic of Kazakhstan. Scientific and legal comment / Ed. G.S.Sapargalieva. – Almaty: Nur Press, 2004 – 560 p.
- 3 Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan: Textbook / Comp. A.T.Ascheulov. – Almaty: Kazakh State University, 2001 – 656 p.
- 4 Livshits R. Theory of Law: A Textbook. – М.: БЕК, 1994 – P.195.
- 5 Taxes: Tax Law. Textbook / Ed. Bryzgalina AV – М.: Analysis-Press, 1998. – 608 p.
- 6 Kazakhstan Respublikasynyn byudzhettik kodeksi. – Almaty: Lawyer, 2004. – 58 p.
- 7 Petrova GV Tax Law: A Textbook for high schools. – М.: Izd.gruppa Infra-M-Norm, 1997 – 271 p.
- 8 IG Rusakov Income tax at home and abroad // Manager. – 1992. – №9-10. – С.8-10.